

УДК 811.111 '06'367.63

Н. Г. Мойсеєнко

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ ЗАЙМЕННИКОВОЇ
СПІВВІДНЕСЕНОСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)**

Мойсеєнко Н. Г. Концептуальні категорії займенникової співвіднесеності: постановка проблеми (на матеріалі англійської мови).

Стаття показує наявність розбіжностей у поглядах лінгвістів на визначення категоріальної семантики займенників та обґрунтовує необхідність розробки концептуальних категорій займенникової співвіднесеності, що

дасть змогу встановити частиномовне значення мовних одиниць, що традиційно об'єднуються у групу займенників.

Ключові слова, частина мови, концепт, прототип, займенник, категорія.

Мойсеенко Н. Г. Концептуальные категории местоименной соотносительности: постановка проблемы (на материале английского языка). Статья показывает наличие разногласий во взглядах лингвистов на определение категориальной семантики местоимений и обосновывает необходимость разработки концептуальных категорий местоименной соотносительности, что даст возможность установить частеречное значение языковых единиц, традиционно объединяемых в группу местоимений.

Ключевые слова: часть речи, концепт, прототип, местоимение, категория.

Moysenchenko N. G. Conceptual categories of pronoun interrelationship: problem setting (in English language).

The article shows the existence of difference of opinions of the linguists on the definition of the categorial meaning of the pronouns. It also substantiates the necessity of working out of the conceptual categories of the pronominal correlation, which will make it possible to establish the categorial status of the lexical units traditionally referred to pronouns.

Key words', part of speech, concept, prototype, pronoun, category.

У сучасному мовознавстві взагалі і, в англістиці, зокрема, не існує єдиної точки зору щодо частиномовної семантики займенника. Категоріальний статус одиниць, що традиційно відносяться до займенника, по-різному визначається дослідниками англійської мови [1-14; 16-53; 55-63].

Мета даної статті зводиться до аналізу найбільш поширених точок зору щодо категоріальної семантики англійського займенника, виділенню проблем, пов'язаних із її встановленням, а також розробці шляхів визначення концептуальних категорій займенникової співвіднесеності, під якими ми розуміємо ієрархічно структуровані об'єднання концептів із концептом — прототипом у ядрі структури, які б рефлексивно відображали певні категорії буття людини, що у її мовленні позначаються займенниковими лексемами.

У сучасній лінгвістиці заведено розподіляти слова на “повнозначні” та “службові” [4: 27], “автосемантичні”, такі, що мають своє самостійне значення, та на синсемантичні, такі, що набувають значення тільки у сполученні з іншими словами у реченні [51:4], на лексичні та структурні слова [53: 68], на змістовні слова та структурні слова [52: 207], повнозначні та функціональні слова [27: 38]. Залежно від

того, як розуміється термін “значення мовної одиниці”, займенники можуть вважатися службовими словами, такими, що позбавлені значення [27; 29-30; 45; 48; 51—53], або навпаки, повнозначними словами, такими, що мають своє особисте граматичне значення [1; 7—14; 18-23; 25; 39; 40; 46].

Так, С. Ульман зазначає, що в деяких випадках займенники поводяться як повнозначні слова (являють собою фонологічні одиниці; *this, his* можуть вживатись самостійно і як закінчене висловлювання), в інших випадках вони відрізняються від них. Тому вчений пропонує називати їх “псевдословами”, службовими словами, що мають скоріше семантичну ніж лексичну функцію [51: 44].

Структуралісти Ч. Фріз та У. Френсіс семантику мовних одиниць не досліджують взагалі, вони вважають її суб'єктивним елементом мови, їх класифікація частин мови базується на здібності слова займати те чи інше місце у реченні, на основі цього критерію займенник із частин мови виключається і відноситься до службових слів (службові слова не було включено в систему частин мови) [35: 41; 36: 92].

Деякі сучасні дослідники англійської мови відносять займенники до функціональних слів, таких, що не мають лексичного значення, їх роль зводиться до визначення відносин між лексичними словами або більшими мовними одиницями, або на позначення засобу їх інтерпретації [17: 47].

У зв'язку із зазначеним вище хотілося б зауважити, що усі мовні явища співвідносяться із об'єктивною дійсністю, включаючи і людину, все має свою форму і своє значення [15: 32; 23: 47; 24: 92; 27: 98; 54: 422], тому кожна мовна одиниця є позначенням тієї чи іншої когнітивної структури, яка сформувалась у свідомості людини у результаті її взаємодії із навколишнім середовищем, таким чином, кожна мовна одиниця має певне референтне значення. Інша справа, що службові слова можуть відрізнятися від інших слів “особливим видом реальності, яку вони сегментують” [28: 85].

Представники традиційного напрямку у граматиці виділяють частини мови на основі трьох критеріїв: семантичного, морфологічного та синтаксичного [1—3; 7—14; 20—25; 34; 37]. При цьому вони зазначають, що застосування всіх трьох критеріїв для об'єднання займенників в одну групу слів є справою досить непростою [36—42; 47]. Займенники не мають єдиних морфологічних та синтаксичних властивостей. Цієї точки зору дотримувались такі дослідники, як Б. А. Ільїш [40: 29], Е. Гордон, І. Крилова [38: 268], Г. Шо [48: 9].

Складність визначення граматичної семантики займенників, на наш погляд, можна пояснити наступною причиною: традиційно дана група слів включає одиниці із дуже різними семантичними та граматичними характеристиками, і, оскільки граматичне значення є категоріальним значенням, що виражається регулярною повторюваністю граматичних форм, то при відсутності останніх неможливо встановити і перше.

Вирішення зазначеної вище проблеми, на погляд деяких сучасних мовознавців, можливе, якщо займенники будуть виділятися за семантичним критерієм, при цьому завважається, що дана група слів характеризується “широким колом об’єктів і перемінністю значення”, ці слова “завжди мають контекстуально обумовлений зміст” [17: 304].

У той же час, інша точка зору, якої дотримуються І. Вихованець, пропонує вважати займенники “займенниковими словами”, дослідник розподілив їх між іменниками, числівниками, дієсловами, прислівниками [11:305]. Таким чином, критерії такої класифікації включають базові категоріально-понятійні та категоріально-формальні ознаки.

Більшість британських та американських дослідників вважає займенниками тільки ті слова, що вживаються замість іменника [32: 67;33:101; 42:75; 43:39] або замість іменника та іменникової фрази [26: 59; 29: 103; 31: 21; 45: 109—113; 48: 129]. Займенники із ад’єктивними та адвербіальними характеристиками вони відносять до інших груп слів (детермінативів, кваліфікаторів, прикметників, прислівників) [26: 59; 29: 103; 43: 54; 45: 33]. Таким чином, семантична наповненість займенників зводиться ними тільки до субстантивності.

В. В. Гуревич у той же час зазначає, що “за семантичними, морфологічними та синтаксичними властивостями займенники збігаються або з іменником, або із прикметником, або із прислівником...”. І. Корунець говорить про те що займенники володіють характеристиками іменників, прислівників, числівників [16: 224]. А. С. Гузеєва також пов’язує семантику займенника із вказівкою на речі, їх ознаки та кількість [7: 49].

Таким чином, аналізуючи все зазначене вище, можна стверджувати, що сучасні лінгвісти визначають семантику займенника як субстанціональну, ад’єктивну та адвербіальну. Деякі вказують на відсутність лексичного значення у займенника. *»

У зв’язку із цим виникають питання, чи є щось взагалі спільне у семантиці таких різних за способом позначення дійсності слів, чи можна їх об’єднувати в одну групу, або було б більш доцільно виділити їх в окремі підгрупи іменників, прикметників та прислівників.

На нашу думку, для вирішення поставлених питань, ефективною може виявитися теорія прототипів, оскільки вона розглядає мову не стільки з позицій жорстко структурованих категорій, скільки з точки зору природних, прототипічних категорій.

Так, О. Кубрякова зазначає: “Із сучасної точки зору ми повинні підходити до побудови окремих частин мови не за принципом відсутності протиріч у значенні її різних членів, не з вимогами повторення в кожній одиниці конкретної частини мови набору ідентичних змістовних ознак, але з розумною пропозицією про те, завдяки яким концептам було сформовано ядро кожної категорії, у якому напрямку воно могло далі трансформуватись і які семантичні зсуви були при цьому можливими без порушення спільності даної категорії” [19: 99].

Для когнітивного підходу до аналізу мовних одиниць є характерним визначення когнітивної структури (концепта або сукупності концептів), яка вербалізується через ті чи інші лексеми, і функцій, у яких дана лексема використовується у дискурсі та тексті. Кожний концепт має у своїй структурі понятійне ядро, навколо якого розвиваються всі інші смисли, що його формують.

Згідно із визначенням Є. Рош прототип — це точка когнітивної референції, яка втілює найбільш виразні категорії як рубрики досвіду, виокремлені шляхом пізнавальної діяльності людини і дозволяє визначити всю категорію загалом [цит. за 19: 117]. Тобто при визначенні прототипічних семантичних характеристик займенника, необхідно виділити інваріанти значення, суттєві для кожного контекстуального вживання даних мовних одиниць, вони і будуть становити ядро концепту. Усе це дасть змогу знайти елементи із спільними властивостями.

“Частини мови можна вважати проекціями у світ мови різних за своєю суттю або за способом сприйняття людиною об’єктів дійсності” [19: 4]. Таким чином, для визначення категоріальної семантики займенника треба спочатку проаналізувати, які саме об’єктивні та концептуальні категорії позначає дана група слів. Під об’єктивною категорією ми розуміємо явища об’єктивного світу, які асоціюються із субстанцією та способом її існування в часі та просторі [42: 157]. У процесі життєдіяльності людина пізнає об’єктивний світ, який відображається в її свідомості, знання про об’єктивний світ структуруються в мозку людини у вигляді мисленневих, ментальних конструктів, що відповідають тій чи іншій об’єктивній категорії, такі конструкти прийнято називати концептуальними категоріями [там само: 158].

Мовна репрезентація концептуальної категорії (або концептуальної структури) здійснюється за допомогою лінгвістичних категорій. Із цього витікає, що природа лінгвістичних категорій безпосередньо залежить саме від характеру концептуальних категорій, які вони об'єктивують.

Зазвичай, до займенників в англійській відносять наступні мовні одиниці:

- 1) I, you, he, she, it, we, they;
- 2) my, your, his, her, its; our, their, mine, yours, his, hers, its; ours, theirs;
- 3) myself, yourself, himself, herself, ; ourselves, themselves;
- 4) this/these, that/those, here, there, now, then, the same, such;
- 5) who, what, which, when, where, how, that;
- 6) one another, each other;
- 7) some, somebody, any, anybody, anyone, anything, another, other, no, no-one, nobody, nothing, all, each, every, everything, either, both; much, many, few, several, some, certain [1: 12; 3: 154; 7: 268; 9: 74; 41: 97; 44:62; 46: 23-25; 47: 21; 49: 92;50:31 ;55—63].

Аналіз їх вживання у мовленні свідчить про те, що ці лексеми асоціюються із наступними концептуальними категоріями:

предметності (субстанціальності): (I, you, he, she, it, we, they, some, somebody, any, anybody, anyone, anything, no-one, nobody nothing, everything, each other, one another);

посесивності (my, your, his, her, its; our, their, mine, yours, his, hers, its; ours, theirs);

рефлексивності (myself, yourself, himself, herself; ourselves, themselves);

локативності (here, there, where);

темпоральності (now, when);

кваліфікативності: (some, any, both, much, many, few, several, some, certain, how, this/there, that/those, the same, such, either).

Таким чином, концептуальні структури, із якими співвідносяться лексеми, що традиційно вважаються займенниками, позначають різні об'єктивні категорії: саму субстанцію (субстанціональна концептуальна структура) та її атрибути (локативна, темпоральна концептуальні структури); ознаки субстанцій (кваліфікативна концептуальна структура). Однак лексичне значення самих лексем, за допомогою яких здійснюються вербалізація зазначених вище концептуальних структур (категорій), є узагальненим, яке конкретизується тільки в контексті.

На наш погляд, подальші дослідження семантики займенників у руслі когнітивної парадигми, у світлі теорії прототипів дасть змогу виявити схему конструювання кожної когнітивної структури; яка позначається даними мовними одиницями, що у свою чергу дасть змогу визначити концептуальні категорії займенникової співвіднесеності і зробити висновок про частиномовний статус одиниць, що в англійській традиційно належать до займенників.

1. Барабаш Т. А. Грамматика английского языка. — М.: ЮНВЕС, 2001. — 255 с.
2. Бархударов Л. И., Штелинг Д. Грамматика английского языка. — М.: Высшая школа, 1973. — 423 с.
3. Верба Л. Г., Верба Г. В. Грамматика сучасної англійської мови — К.: ВП Логос-М, 2006. — 341 с.
4. Вейхман Г. А. Новое в грамматике современного английского языка. — М.: Астрель, 2002. — 543 с.
5. Виноград Т. К процессуальному пониманию семантики / Текст: аспекты изучения семантики, прагматики и поэтики. — М.: Эдиториал УРСС, 2001.-С. 42-89.
6. Вольф Е. М. Грамматика и семантика местоимений. — М.: Высшая школа, 1974. — 165 с.
7. Гузеева К. А. Справочник по грамматике английского языка. — СПб.: Союз, 2003. - 278 с.
8. Гуревич В. В. Теоретическая грамматика английского языка. — М.: Флинта, 2003. — 168 с.
9. Емельянова О. В. и соавт. Грамматика современного английского языка. — М.: Academia, 2003. — 639 с.
10. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. — М.: Высшая школа, 1981. — 283 с.
11. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. — К.: Академія, 2006. — 334 с.
12. Каушанская В. Л. и соавт. Грамматика английского языка. — М.: ФЛИНТА, 2001.- 319с.
13. Качалова К. Н., Израилевич Е. Е. Практическая грамматика английского языка. — Элиста: Джангар, 2004. — 717 с.
14. Комаров А. С. Практическая грамматика английского языка для студентов. — М.: Флинта, 2005. — 244 с.
15. Корсаков А. А. Лексическое и грамматическое содержание и употребление глагола to have в английском языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 — Одесса, 1979. — 237 с.
16. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. — Вінниця: Нова книга, 2003. — 459 с.
17. Кочерган М. Л. Вступ до мовознавства. — К.: Академія, 2002. — 367 с.

18. Крылова И. П., Крылова Е. В. Английская грамматика для всех. — М.: Высшая школа, 1989. — 320 с.
19. Кубрякова Е. С. На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 556 с.
20. Ревзина О. Г., Членова С. Р. К вопросу о семантике местоимений// Вопросы семантики: дискуссия на расширенном заседании филологической секции Ученого совета Института востоковедения. Тезисы докладов. — М., 1971.-С. 157-159.
21. Селиверстова О. Н. Местоимения в языке и речи. — М.: Высшая школа, 1988.- 215 с.
22. Серов Н. П., Цвет Л. Л. Детерминативы и служебные слова в современном английском языке. — Элиста: Калмыцкое книжное издательство, 1976. -97 с.
23. Смирницкий А. Морфология английского языка. — М.: ИЛИЯ, 1959. - 440 с.
24. Стеблин-Каменский М. И. Спорное в языкознании. — Л.: Наука, 1974. - 142 с.
25. Barabash T. A. A Guide to Better Grammar. — М.: ЮНБЕС, 2000. — 329 p.
26. Biber D. et al. Longman Grammar of Spoken and Written English. — Harlow: Pearson Education, 2000. — 1204 p.
27. Blokh M. Y. A Course in Theoretical English Grammar. — М.: Vysshaya Shkola, 2000. - 380 p.
28. Bolinger D. Meaning and Form. — London-N. Y.: Longman, 1977. — 212 p.
29. Close R. A Reference Grammar for Students of English. — Essex: Longman, 1977. -342 p.
30. Collins Cobuild English Grammar. — London: Collins, 1993. — 486 p.
31. Colwell G. Knox J. What's the Usage? — Reston: Reston Publishing Company, 1973. — 340 p.
32. Clark A. M. Spoken English. — Ldn: Macmillan, 1965. —407 p.
33. Curme G. English Language. — N. Y.: Barnes and Noble, 1957. — 308 p.
34. Drozdova T. U. et al. English Grammar. — S. — P.: Antology, 2002. — 358 p.
35. Francis W. The Structure of American English. — N. Y.: The Ronald Press, 1958.-614 p.
36. Fries Ch. The Structure of English. — N. Y.: Harcourt, 1952. — 304 p.
37. Ganshina M., Vasilevskaya N. English Grammar. — М.: Higher School, 1964. - 548 p.
38. Gordon E., Krylova I. A Grammar of Present-Day English. — М.: Vysshaya Shkola, 1980.- 334 p.
39. Gurevich V. V. Practical English Grammar. — М.: Флинта, 2003. — 291 p.
40. Ilyish B. A. The Structure of Modern English. — М. — Л.: Prosvesceniye, 1971.- 366 p.
41. Khaimovich B., Rogovskaya B. A Course in English Grammar. — M: Higher School, 1967. - 298 p.
42. Morokhovskaya E. Fundamentals of Theoretical English Grammar. — Kyiv: Higher School, 1984. — 287 p.
43. Nesfield J. English Grammar: Past and Present. — London: MacMillan, 1898. -470 p.
44. Palmer H. Bleanford F. A Grammar of Spoken English. — Cambridge: Heffner, 1924. - 298 p.
45. Quirk R. Greenbaum S. A University Grammar of English. — London: Longman, 1976. — 484 p.
46. Rayevska N. M. Modern English Grammar. — Kiyev: Higher School, 1976.- 304 p.
47. Reznik R. V, et al. A Grammar of Modern English Usage. — М.: Флинта, -686 p.
48. Shaw H. Handbook of English. — New York: McGraw Hill, 1969. — 598 p.
49. Sweet H. A New English Grammar. Logical and Historical. — Oxford, 1892.-499 p.
50. Swan Michael. Practical English Usage. — Oxford: University Press, 2003. - 653 p.
51. Ullmann S. Semantics. — Oxford: Basil Blackwell, 1977. — 278 p.
52. Wardhaugh R. Introduction to Linguistics. — N. Y.: Me Graw, 1972. — 239 p.
53. Willis H. Modern Descriptive English Grammar. — N. Y.: Chandler, 1972. — 378 p.
54. Философский энциклопедический словарь. — М.: Инфра-М, 2007. — 575 с.
55. ALD — Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. — Oxford: Oxford University Press, 1980. — 1037 p.
56. ChTCD — Chambers Twentieth Century Dictionary. — Edinburg: W and R Chambers Ltd., 1973. — 1651 p.
57. EWD — The New Hamlyn Encyclopedic World Dictionary. — London: The Hamlyn Publishing Group, 1988. — 1973 p.
58. LD — Longman Dictionary of Contemporary English. — Essex: Longman, — 1668 p.
59. MD — MacMillan English Dictionary for Advanced Learners. — Oxford: MacMillan Education, 2002. — 1689 p.
60. RHD — The Random House Dictionary of the English Language. — N. Y.: Random House, 1973. — 2059 p.
61. UED — The Universal English Dictionary. — London: Routlage and Kegen Paul, 1932. - 1447 p.
62. WBD — The Wbrld Book Dictionary. — Chicago: Wbrld Book, 1986. — 2812 p.
63. WNWD — Webster's New World Dictionary. — Cleveland -N. Y.: The World Publishing Co., 1977. — 882 p.